

Agenda III. odboje v Archivu bezpečnostních složek

► **Tomáš Bursík¹**

Symbolicky dne 17. listopadu 2011 vstoupil v platnost zákon č. 262/2011 Sb. o účastnících odboje a odporu proti komunismu. Zákon se po svém pokouší vyrovnat s ději, které se nejen na českém území odehrály v letech 1948–1989. Následující text se v několika bodech pokusí shrnout dosavadní průběh naplňování zákona č. 262/2011 Sb. v Archivu bezpečnostních složek (dále jen Archiv) – v instituci, na které vedle rezortu ministerstva obrany leží nejtěžší břímě aplikace zákona v praxi.

Cílem zákona je morálně, společensky i finančně ocenit osobnosti, které se v letech trvání komunistického režimu postavily na obranu demokracie, svobod a lidských práv. Různé podoby návrhů zákona o protikomunistické rezistenci se objevovaly již od počátku devadesátých let minulého století. Velmi často však chyběl konsensus v otázce zákonné podoby. Ten se podařilo nalézt v průběhu roku 2011.

Organizační přípravy spojené s agendou zákona č. 262/2011 Sb. byly započaty v létě roku 2011. Na různých fórech a v různém zastoupení probíhaly diskuze o tom, jak co nejefektivněji „uchopit“ tento zákon a v co nejkratší době ocenit co nejvíce osobností z řad účastníků III. odboje. Nakonec byly definovány role jednotlivých zainteresovaných institucí.

Ze zákona č. 262/2011 Sb. plyne, že ministerstvo obrany si ke každé podané žádosti „opatří odborné stanovisko Archivu bezpečnostních složek, popř. i Ústavu pro studium totalitních režimů a dalších vědeckých institucí“. V praxi to znamená, že Archiv se pečlivě zaobírá každou žádostí, jež mu je ministerstvem obrany zaslána. Jako jediná archivní instituce v České republice zasílá ministerstvu obrany – kromě digitalizovaných archivních dokumentů (viz dále) – také odborná stanoviska. Do konce roku 2011 přijal Archiv od rezortu obrany tři sta osm žádostí. K 30. listopadu 2012 bylo přijato tři tisíce dvě stě devadesát žádostí.

Samostatná skupina odborných pracovníků pro naplňování zákona č. 262/2011 Sb. o účastnících odboje a odporu proti komunismu byla v rámci organizační struktury Archivu zřízena ke dni 1. června 2012; v současné době má devět pracovníků. Je přímo podřízena ředitelce Archivu.

1 Autor je vedoucím skupiny pro naplňování zákona č. 262/2011 Sb. o účastnících odboje a odporu komunismu v Archivu bezpečnostních složek (III. odboj).

Pro srovnání – stav agendy zákona č. 262/2011 Sb. ke dni 30. listopadu 2012

Zpracováno a odesláno odborných stanovisek na ministerstvo obrany	728
Ve stadiu lustrací, vyhledávání a přípravě archiválií pro digitalizaci a na digitalizaci (počet žádostí)	2370
Zaevidováno (počet žádostí)	3278
Přijato z ministerstva obrany (počet žádostí)	3290

Proces vyřizování žádostí

Celý proces vyřizování jednotlivých žádostí, souvisejících s naplňováním zákona č. 262/2011 Sb., tvoří v Archivu několik kroků:

Primárně je každá žádost z ministerstva obrany přijata a zaevidována. V průběhu tohoto procesu se na základě obsahu žádosti rozhoduje, jakým způsobem se s ní naloží, tj. do jakých oddělení Archivu (kromě automatického zaslání skupině evidenční, tzv. lustrace) bude zaslána, zda nesouvisí s již přijatými žádostmi apod. V případě tzv. negativní lustrace² je na příslušném pracovníkovi Archivu, zodpovědném za agendu naplňování zákona č. 262/2011 Sb., aby rozhodl, zda bude pokračováno v archivní rešerši. V některých případech požádá pracovník Archivu ministerstvo obrany o doplnění zasláných informací. V průběhu celého procesu vyřizování žádostí dochází také ke zjištění, že některé žádosti jsou věcně související.³

Následují šetření v elektronických databázích a odborné rešerše v nezpracovaných archivních fondech. Pracovníci Archivu vyhledávají příslušné dokumenty a archiválie v archivních fondech a depozitářích na čtyřech pracovištích v Praze a Brně-Kaničích. V případě nutnosti proběhne před digitalizací restaurování nejvíce poškozených archiválií a poté speciální příprava a předání archiválií k digitalizaci. Samotná digitalizace archivních dokumentů se děje za výrazné spolupráce Archivu s Ústavem pro studium totalitních režimů (oddělením digitalizace) a jde o jeden z časově nejnáročnějších úkolů v průběhu vyřizování agendy zákona č. 262/2011 Sb.

Po shromáždění všech dostupných podkladů a informací k jednotlivé žádosti následuje jejich odborné zpracování a vypracování samotného stanoviska, poté konečné odeslání prostřednictvím datové schránky ministerstvu obrany. Před odesláním

2 Tj. v případě, že jméno žadatele nebylo nalezeno v evidenčních pomůckách, které jsou ve správě Archivu, a ani po důkladné archivní rešerši nebyly nalezeny žádné další archivní dokumenty.

3 Není neobvyklé, že v průběhu několika týdnů si podá najednou žádost více osob, které působily v jedné odbojové skupině a byly odsouzeny v jednom politickém procesu.

prochází každé odborné stanovisko definitivní odbornou a jazykovou redakcí a je zasláno ředitelce Archivu k elektronickému podpisu. Veškeré archivní dokumenty k jednotlivým causám jsou na nosiči (DVD, CD) přiloženy k vypracovanému stanovisku a spolu s ním odeslány ministerstvu obrany.⁴

Odborné stanovisko Archivu

Vypracování odborného stanoviska závisí na mnoha faktorech. Ve chvíli, kdy jsou k dané žádosti soustředěny archivní dokumenty (viz výše), je žádost předána pracovníkovi Archivu k vypracování odborného stanoviska, což zpravidla trvá tři až čtyři pracovní dny. Samotné vypracování stanoviska pro ministerstvo obrany předpokládá odbornou znalost studované problematiky, včetně znalosti práce bývalých bezpečnostních složek komunistického režimu. Délka vypracování jednoho odborného stanoviska závisí na množství archivních dokumentů, což často znamená prohlédnout, pročíst a prostudovat několik tisíc, v některých případech i několik desítek tisíc stran dokumentů. Doba zpracování je samozřejmě odvislá také od počtu žádostí, vztahujících se k popisované problematice.⁵ Obsah vyhledaných dokumentů je shrnut do dvou až pěti stran odborného stanoviska, jež se snaží co nejlépe popsat podstatu každého případu, s ohledem na bezprostřední výpovědi archivních pramenů a s využitím odborných publikací, obsahujících některé charakteristiky obecnějších vztahů, k nimž se problematika III. odboje vztahuje.⁶

V rámci vypracování odborného stanoviska Archivem (a v tom je jeden z jeho nejdůležitějších úkolů) je třeba na prvním místě vyloučit tzv. překážky, vyplývající ze zákona č. 262/2011 Sb. (Žadatel byl příslušník nebo zaměstnanec bývalých

4 V prosinci roku 2011 a v průběhu roku 2012 se opakovaně na stránkách denního tisku objevovala kritika na pomalé vyřizování jednotlivých žádostí. Pracovníkům archivů, kteří se s touto obrovskou agendou potýkají, nemusí nikdo připomínat proslulou hlášku z filmu Brubaker: „Jen trochu úcty“. Své práci věnují volný čas, nad materiály tráví i víkendy, bez ohledu např. na finanční ohodnocení. Ale s ohledem na stálé snižování počtu odborných pracovníků v archivech, je to úkol pro nejbližší dobu těžko řešitelný. Srov.: STRATILÍK, Ondřej – KRÍVKA, Vladimír: *Věznili Vás komunisti? Tak čekejte*. In: Lidové noviny, roč. XXIV (2011), č. 294, s. 1–2; PETRÁČEK, Zbyněk: *Dočká se Jiří Wolf? Tamtéž*, s. 10; STRATILÍK, Ondřej: *Odbojáři: Stát čeká, až umřeme*. In: Lidové noviny, roč. XXV (2012), č. 173, s. 1–2. PETRÁČEK, Zbyněk: *Jen trochu úcty*. Tamtéž, s. 1; SACHER, Tomáš: *170 orazítkováných hrdinů*. In: Respekt, roč. XXIII (17. 9.–30. 9. 2012), s. 36–38.

5 Viz případy velikých odbojových skupin (např. Světлана, „Křivka a spol.“ ad.), v nichž se vedle odvahy a lidské statečnosti setkáváme s konfidentstvím, provokacemi tajné policie apod.

6 V Archivu probíhala v prvních měsících platnosti zákona č. 262/2011 Sb. diskuze o tom, jakou podobu má mít žádané odborné stanovisko. Výsledkem je kompromisní návrh, jenž plně odpovídá odborným potřebám, se zřetelem na počet žádostí, rychlost vyřizování a dostupné archivní dokumenty.

bezpečnostních složek komunistického režimu, spolupracovník Státní bezpečnosti, člen Pomocné stráže Veřejné bezpečnosti, pomocník Pohraniční stráže, informátor zpravodajského aparátu komunistické strany, člen Komunistické strany Československa, příslušník Lidových milicí atd.)⁷

Ve druhé části odborného stanoviska je stručně popisována odbojová aktivita osoby, ke které se žádost ministerstva obrany vztahuje. Děje se tak pouze na základě archivních dokumentů provenience bývalých bezpečnostních složek komunistického režimu. Jinými slovy – Archiv nemá k dispozici archivní dokumenty z jiných archivních pracovišť, jak se někteří publicisté domnívají. Odborné stanovisko Archivu tedy nevychází ze znalosti všech existujících archivních dokumentů. Kromě svědectví znamenanych v jednotlivých žádostech, neprovádí Archiv – v souvislosti s jednotlivými žádostmi – široký odborný výzkum. Musí počítat s tím, že ve spojitosti se studiem protikomunistické rezistence existují případy, kdy činy spáchané v komunistickém období, které by za normálních okolností byly trestnými činy, trestné nejsou v případě, že byly spáchané výhradně s cílem oslabit nebo odstranit komunistický režim v Československu, a to za použití prostředků přiměřených situaci.

Ucelené zhodnocení každé žádosti (v kontextu jejího obsahu i v kontextu všech zaslaných kopií archiválií z různých pracovišť Archivu a s ohledem na § 4 zákona č. 262/2011 Sb.) je pak na samotném Ministerstvu obrany ČR; v některých případech za přispění Ústavu pro studium totalitních režimů i jiných vědeckých pracovišť. Nicméně, odborné stanovisko Archivu může být, a je v jednotlivých žádostech výrazným vodítkem.

Problémové body spojené s agendou zákona č. 262/2011 Sb.

Ač se to na první pohled nezdá, zákon o III. odboji klade poměrně velké nároky na samotné osoby, které ministerstvo obrany žádají o osvědčení účastníka odboje a odporu proti komunismu. Je jisté v zájmu žadatelů, aby své protikomunistické aktivity popsali, popř. doložili i písemnými materiály, resp. osobními svědectvími dalších osob. Pro řadu osobností, které se postavily na obranu základních lidských práv a hodnot, je však až ponižující dožadovat se ocenění a uznání od silového rezortu a zároveň „být ještě prozkoumáván“ dalšími oslovenými úřady. A tak veliké procento žadatelů ve svých žádostech odkazuje krátce pouze na rozsudky soudů z různých dob s tím, že „tam je to všechno popsáno“. Nepřipouštějí možnost, že ve skutečnosti se řada věcí odehrála jinak, nežli popisují někdejší soudy.

7 Autor se osobně domnívá, že má-li být účelem zákona ocenění osob, které se postavily proti komunistickému režimu, pak mají být hodnoceny konkrétní činy těchto lidí, nikoli jejich politická příslušnost. Každý člověk prochází vývojem, a byl-li někdo v mládí na konci čtyřicátých let dvacátého století členem KSČ, ještě to neznamená, že si tuto stránku svého života později neuvědomil a nesnažil se aktivně postavit na stranu lidské svobody a demokracie.

V souvislosti se studiem podaných žádostí, vztahujících se především k období let 1948–1968, je velkým problémem samotné ověřování účasti dané osoby v odboji. Písemné materiály komunistického bezpečnostního aparátu jsou zachovávány v podobě a v době, v níž vznikaly. To znamená, že jednotlivá fakta, tvrzení, výpovědi osob či záznamy o událostech mohou být upravovány, selektovány, zamlčovány či skartovány.⁸ Jedná se tedy o odborná stanoviska Archivu, vycházející z jednoho typu pramenů provenience bývalých bezpečnostních složek (čehož si je Archiv vědom) a tato fakta musí ministerstvo obrany dále ověřovat i z jiných zdrojů, také Archivem doporučených (viz výše).

Je dobře, že zákon o účastnících odboje a odporu proti komunismu přináší i finanční odškodnění a dorovnání důchodů. Pro některé z žadatelů jde o výraznou pomoc v jejich sociální situaci. Stát je po roce 1990 odškodnil podle počtu vězňených let, snažil se jim nahradit úslou mzdu, utrpěné zdravotní následky i přispět k důchodu. Početná skupina žadatelů tedy vnímá, podle mého názoru, zákon o III. odboji jako další formu odškodnění za perzekvování v nejširším slova smyslu.

Teror jako prostředek moci byl zakořeněn v samotné podstatě komunismu. Po politických nepřátelích přišly na řadu inteligence, buržoazie a církev, následovali je sedláci a drobní živnostníci. A dostalo se i na samotné komunisty. Komunistický režim v Československu sice nedosáhl takového počtu obětí jako předešlý totalitní režim dvacátého století, režim nacistický, avšak v systematické likvidaci nejen (nelevicové) intelektuální elity českého a slovenského národa pokračoval. Svévolné zatýkání osob, fyzické a psychické násilí při vyšetřování, nezákonné vazby, rozsudky smrti a mnohaleté žaláře, mrtví na hranicích i ve vězeňských zařízeních... Ruku v ruce se všemi sankcemi byla promyšleně omezována svoboda jedince. Komunistická strana Československa začala po únoru roku 1948 budovat zcela nový společenský a ekonomický řád, jehož výsledkem bylo nastolení diktatury jedné strany a jejího aparátu, s vysokou koncentrací moci v ruce stranického vedení. Postupně začala být uplatňována řada nových represivních opatření, i když se jim komunisté snažili dodat zdání ústavního

8 V tomto příspěvku se autor nechce zabírat metodami, jimiž tehdejší Státní bezpečnost (StB) potírala aktivity mnoha set skupin a osob. Česká veřejnost se již měla možnost seznámit s osobou Vlastislava Chalupy alias mjr. Krále a jeho rolí v protikomunistickém odboji a odporu. Veřejně se tak stalo až na počátku devadesátých let minulého století i díky aktivitě a činnosti bývalého politického vězně Jiřího Máčka. Pravá identita mjr. Krále byla některým lidem známa přinejmenším od roku 1968, kdy se o jeho činnosti zmiňují materiály např. tehdejší Generální prokuratury; některým zasvěceným (např. pracovníkům ministerstva vnitra, bývalým politickým vězňům aj.) ještě mnohem dříve. Chalupův případ ilustruje metody StB., jakými infiltrovala řadu odbojových skupin po únoru 1948 (některé sama prostřednictvím svých pracovníků, vydávajících se za odbojáře, dokonce zakládala a řídila) a de facto jejich činnost umrtvovala. Podobných provokatérů měla StB velké množství. Desítky lidí byly skrze jejich činnost popraveny a stovky jich skončily na řadu let v komunistických lágrech. (Neocenitelným pramenem pro jednotlivá odborná stanoviska případů z konce čtyřicátých a padesátých let jsou materiály Inspekce ministra vnitra.)

postupu. Také tvorba práva a vymáhání jeho dodržování se staly výlučně záležitostí komunistické strany a jejího aparátu.⁹ Komunistická perzekuce postihla statisíce lidí v Československu. A několik tisíc z nich se rozhodlo aktivně – různými formami – zapojit do protikomunistického odporu. Právě těm byl a je určen zákon č. 262/2011. Jedná se v něm tedy o ocenění protikomunistických aktivit a osobních postojů v delším časovém údobí, ne o další formu odškodnění za vytrpěná příkoří.¹⁰

V některých případech jsou samotná tvrzení žadatelů v podaných žádostech v rozporu s údaji, obsaženými v dokumentech bývalých bezpečnostních složek. Na tento fakt opakovaně upozorňovali mnozí odborníci. Velmi zjednodušeně řečeno: pojem „obět“ je nahrazován pojmem „odbojář“.¹¹

Další komplikací, na kterou narážejí pracovníci Archivu při vyřizování agendy zákona č. 262/2011 Sb., je zapomnětlivost žadatelů (z nedopatření či z úmyslu) na důležitou pasáž zákona č. 262/2011 Sb., na který se odvolávají:

„Za účastníka odboje a odporu proti komunismu se nepovažuje občan, jehož účast na odboji a odporu proti komunismu byla vedena zavrženíhodnou pohnutkou, anebo který se při této činnosti dopustil zavrženíhodného jednání směřujícího k popření hodnot svobody a demokracie, či zvláště zavrženíhodného jednání směřujícího k popření individuálních základních lidských práv a tomuto jednání se v rámci akcí směřovaných proti komunistickému režimu v Československu bylo možné vyhnout.“

Zákon tím explicitně říká, že ne jakékoliv metody, i když sloužily odstranění nebo oslabení komunistického režimu, jsou přípustné. V žádném případě není smazán rozdíl mezi politickým a kriminálním trestným činem. Není ale výjimkou, že se mezi žadateli o ocenění účastníka odboje a odporu proti komunismu objevují i tací, kteří své kriminální aktivity považují za odboj proti komunistickému režimu. I takovými žádostmi se však odborní pracovníci Archivu musí zabývat.

Zákon č. 262/2011 Sb. se vyrovnává s ději proběhnuvšími v letech 1948–1989, s některými přesahy před rok 1948. Ve svém znění pomíjí období let 1939–1945, pomíjí

9 BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, Brno 2009.

10 Poměrně velké procento žádostí tvoří takové, kdy žadatelé byli zadrženi při pokusu o přechod hranic, či byli na základě nesouhlasu s okupací vojsk Varšavské smlouvy po roce 1968 profesně perzekvováni (jde i o vojáky z povolání, kteří byli po roce 1968 vyloučeni z KSČ a propuštěni z armády).

11 V těchto případech již po několikáté ve svých textech odkazují na studii Françoise Mayerové *Vězení jako minulost, odboj jako paměť*, publikovanou v časopise Soudobé dějiny. Autorka se zaměřila mimo jiné na organizaci Konfederace politických vězňů (KPV) a její snahu prosadit v devadesátých letech rehabilitaci tisíců obětí komunistického režimu a na úsilí vedení KPV neustále připomínat události, které mnohé z členů organizace poznamenaly na celý život. S čímž může souviset i určitá změna pohledu politických vězňů na sebe sama ve vytváření si obrazu o vlastní minulosti, v němž „postava oběti zvolna přenechávala místo postavě bojovníka proti komunismu, odbojáře“.

existenci zákona č. 255/1946 Sb. o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního odboje za osvobození. A mezi žadateli se objevují i bývalí aktivní, resp. dobrovolní členové Vlajky, Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, členové Svazu pro spolupráci s Němci a další. Archiv v takovém případě na tato fakta upozorní ministerstvo obrany ve svém odborném stanovisku, resp. zasílá ministerstvu kopie archivních dokumentů ze svých fondů.¹²

Na stránkách denního tisku byla vyslovena myšlenka o možném „záměrném bojkotu“ žádostí. Toto za všechny pracovníky Archivu důrazně odmítáme. V průběhu léta roku 2012 se všechny zainteresované instituce shodly, že je třeba prioritně vyřizovat žádosti občanů starších devadesáti let, na čemž se v posledních měsících a týdnech intenzivně pracuje. Všichni víme, že z tohoto světa odcházejí i žadatelé daleko mladší. V žádném případě není úmyslem Archivu vyhledávat „něco“, co by umožnilo ministerstvu obrany žádosti v krátkosti odmítnout. Nicméně i z výše uvedeného plyne, že se jedná o odborně a časově náročnou agendu. A prioritou Archivu bezpečnostních složek i do dalších měsíců zůstává vypracovávat k podaným žádostem kvalitní, odborně fundovaná a nezpochybnitelná odborná stanoviska, a tím přispět k pozitivnímu vnímání protikomunistického odboje v české společnosti.

12 Je nutné si uvědomit, že komunistický režim po únoru roku 1948 nepravdivě osočil a nařkl mnoho lidí z kolaborace s nacisty.